

MICHEL GRIMAUD
Wellesley College, Boston

FORGANDÓ NEVEK: REFERENCIA ÉS PREFERENCIA ELBESZÉLŐ SZÖVEGEKBEN

Bevezetés

Korábbi munkánkban (GRIMAUD, 1986a) 18 magyar és 14 amerikai 1910 és 1968 között keletkezett novellában írtuk le a személynevek használatát. A terület rövid áttekintése után mintegy 20 olyan átfogó kérdést azonosítottunk, melyek a szövegbeli, kivált az elbeszélő szövegbeli névtan területének kialakítása szempontjából relevánsnak s e kérdéseket 20 kiugró névhasználati stratégia bemutatásával illusztráltuk. Elemzésünk ezután két esettanulmányt mutatott be. Móricz Zsigmond *Barbárok* és Sherwood Anderson *Az Isten hatalma* című munkáit elemeztük. A magyar szövegben szembeállítottuk a határozott leírások használatát és a személynevek kerülését a személynév használat nagyobb jelentőségével az amerikai anyagban: főként azzal, hogy az amerikai novellákban korán megjelenik a főhős neve, s igen gyakran kerül említésre mind a keresztnéve, mind a családi neve.

Jelen tanulmány az elbeszélő szövegek névtanának ezt a vizsgálatát folytatja. Először részletesebben elemezzük, hogy milyen feltételek mellett jelennek meg személynevek (*Kati, Kate Swift*) helyett névmási vagy főnévi visszautalások (*ő, a tanító-nő*).¹

A referencia és a tulajdonnevek elbeszélő szövegekben

1.1. Tulajdonnevekből főnevek és névmások

George Lakoff szerint (de BEAUGRANDE, 1980, 145–146. o.) a következő kanonikus listát adhatjuk a tulajdonnevekről s helyettesítőikről, valamint megjelenési sorrendjükről: (a) tulajdonnév; (b) specifikus leírás; (c) általános osztály név; (d) névmás:

Napoleon belépett a szobába. A *híres tábornok* egy bejelentést tett. A *férfiú* nagyon izgatott volt. Tetszett *neki* a helyzet, és egyáltalán nem (–) mosolygott.

Bár Robert de BEAUGRANDE (1980) helyesen mutat rá, hogy a sorrend könnyen meg is fordítható, Lakoff sorrendje — melyben a személynév áll első helyen — prototípusnak tartható azokban az országokban, melyekben erős központi kormányzat

van, és erőteljes hangsúly helyeződik az egyedi azonosításra (NAUTRÉ, 1977).² Más szóval Lakoff sorrendezése az elbeszélés mintázatában alap értelmezésnek, preferenciának tekinthető. Ebben a példában a névmások elhagyása az ötödik helyen áll, amit a zárójelbe tett vonal mutat be a *mosolygott* állítmány előtt.

A szövegbeli visszautalással foglalkozó korábbi munkánkban (GRIMAUD, 1986a) a főnévi visszautalások választási módjával foglalkoztunk. Miközben azonban röviden tárgyaltuk Sherwood Anderson *Az Isten hatalma* című munkájában a névmások szerepét is, ezt nem kapcsoltuk össze az egyéb visszautalási fajtákkal. Ennek a fejezetnek az a célja, hogy röviden bemutassa, milyen kérdéseket érint a szövegbeli visszautalás öt típusának produkciója és megértése.

Hogy a fő problémákat egy rövid szövegben azonosíthassuk, először egy diáktól angol és francia változatban hallott szöveget hasonlítottunk össze, mely Descartes-ról, pontosabban Descartes „Cogito ergo sum” tételéről szól.* Megvizsgáljuk a szövegbeli elbeszélő szövegek néhány kérdését is; a kultúrával, a műfajjal vagy szerzőkkel összekapcsolódó stratégiákat (utalva Zola *Germinal* című művének első fejezetére); s kitérünk Sherwood Anderson *Az Isten hatalma* című művére is. Tárgyalni fogjuk a visszautalási szabályokat a szöveg jelenségeinek több célú, problémamegoldás központi megközelítésének keretében is.

1.2. Descartes Cogito-ja: Referencia egy kétnyelvű viccben

A Descartes történet két változata a következőképpen hangzik:

René Descartes sat down at the terrace of a *café*. The *garçon*, recognizing the great philosopher rushed up to him and asked: „Monsieur Descartes! An espresso, as usual?” — „I think not”, replied Descartes — and vanished.

Descartes venait a peine de s'installer a la terrasse d'un *café* lorsqu'un garçon qui avait reconnu le philosophe s'approcha et lui demanda: „Monsieur Descartes, un double express, comme d'habitude?” — „Je ne pense pas,” répliqua Descartes. Et il disparut.³

Descartes épp hogy leült a kávéház terraszán, mikor a pincér, aki felismerte a filozófust, közelített hozzá, s azt kérdezte tőle: „Descartes úr! Egy duplát, mint rendszeren?” — „Nem gondolom”, felelt Descartes, és eltűnt.

1.2.1. A megnevezés és a tudás: Családnév szemben a keresztnév + családnév változattal

Az angol változatban az elbeszélő feltételezte, hogy Amerikában a *Descartes* nem közhelynév, és a hallgatók akkor jönnek rá, kiről van szó, ha megemlíti a keresztnévét is. A második említéskor azonban már csak a családnévet használja. A francia változatban, miután Descartes a legkiemelkedőbb francia filozófus, nincs szükség a keresztnév használatára. A franciában a hétköznapi társalgások során a híres embereknek konvencionálizált a hivatkozása: *Victor Hugo* vagy *Jules Ferry* és nem „Hugo” vagy „Ferry”; *Rousseau* vagy *Jean-Jacques*, és nem *Jean-Jacques Rousseau*; és *Descartes* és nem *René Descartes*. Franciául még egy történet vagy egy szöveg kezdetén is furcsa lenne Descartes teljes nevét olvasni.

A pincérre franciául, mint *garçon*-ra utal a szöveg, s a nemzeti színezet érdekében ezt alkalmazza az angol változat is. Nincs szükség a pincér nevének megemlítésére,

*A névmás használat eltérései miatt a magyar fordításban megadjuk mind a francia, mind az angol szöveget, s a magyar változatot csak az értelmezés elősegítésére.

hiszen az elbeszélés szempontjából az ő identitása érdektelen és *nem* konvencionális azt megemlíteni.⁴

1.2.2. A megnevezés és a tudás: „Le philosophe” versus „The great philosopher”

A francia olvasót a vicc emlékezteti arra, hogy Descartes filozófus, az angol elmondó azonban biztonságosabbnak érzi, ha az angol hallgató tudását megerősíti azzal, hogy hozzáteszi „a nagy” jelzőt. Mindkét esetben lehetett volna használni a hímnemű visszautaló névmást (*he, it*). Az ilyen közvetlen anafora használat azonban nem emlékeztette volna a hallgatókat arra, hogy Descartes filozófus. Erre pedig szükség van ahhoz, hogy a poénban megvalósuljon a célzás a *Gondolkodom, tehát vagyok* kijelentésre.

1.2.3. Névmások szemben az osztályozókkal: Stratégiák a *She* és *He*, illetve a *Woman* és *Man* használatára

A fentebb mondottak arra utalnak, hogy névmásokat csak az alábbi feltételek mellett lehet használni:

(1) Ha nincs szükség arra, hogy felfrissítsük a szövegről kialakult reprezentációt azáltal, hogy emlékeztetjük az olvasót arra, hogy miről is van szó. Ennek a stratégiának a velejárója az a tény, hogy *szóbeli* elbeszéléseknél az elbeszélő feltételezi, hogy a *she* vagy *he*, ha nem *kifejezetten* utal egy másik szereplőre, akkor a történet vagy a fő epizód két főhőseire referál.⁵ MARSLEN-WILSON, LEVY és TYLER (1982) vizsgálata történetek szóbeli visszaadásáról alátámasztja ezt a feltevést, ami talán annak az elvnek az illusztrációja, hogy egymást ismerő beszélőknél a szemtől szembeni interakció esetén van egy rejtett fókusz vagy hangsúly (vö. GRIMAUD, 1986a, 566. o. 8. lábjegyzet). Szociolingvisztikai megfigyelések szerint Új Anglia falvaiban ez bevett eljárás akkor, ha valaki egy családban beszél, s talán még akkor is, ha idegenekkel.

A mai populáris, de akár irodalmi narratívumokban és az elbeszélő szövegekben is nehéz a névmási és főnévi visszautalások működését értékelni a szabad közvetlen stílus és a beszédnyelv mintázatainak utánzása révén. Vagy fordítva fogalmazva, az írásbeli visszautalási stratégiák megismerésének talán van némi relevanciája a művelt beszélt nyelv bizonyos típusaira nézve.

(2) Névmást használunk akkor is, ha nincs változás a szereplő identitásának abban a jegyében, melyet hangsúlyozunk. Ha változás van, például amikor a történet előrehaladásához közvetlenül vagy közvetve hozzájárulna annak közlése, hogy *Descartes francia*, vagy a *koordinátarendszerek feltalálója*, vagy a *kognitív tudományok atyja*, akkor a névmást specifikus leírás váltaná fel, még akkor is, ha egyébként mód lenne a névmás használatára.

(3) Ahhoz, hogy a *she* vagy *he* harmadik személyű személyes névmásokat használjuk, *nem* lehet jelen egy erősebb töltelék forma, mint például a *woman* (nő) vagy *man* (férfi), használatának szintaktikai kényszere. Így például, bár a két névmás nyelvtani nemében eltér egymástól, a *she* vagy *he* hangsúlyos használata nem az előzmény nő vagy férfi voltát emeli ki, hanem pusztán azt, hogy egy adott személy kerül a középpontba. Ahhoz, hogy a személy nemét hangsúlyozzuk, a *woman* vagy *man* szót kell használnunk.

Sok esetben azonban a *woman* vagy *man* szinte szinoním a *person* (személy) szóval.⁶ Így például Emile Zola *Germinal* című regényének kezdetén az első bekezdés egy férfiről tesz említést (*un homme*). Ebben a bekezdésben három névmás következik, de a következő bekezdés ismét a *férfi* (*L'homme*) szóval, s nem a megfelelő, de enyhébb *il* (hímnemű) névmással kezdődik.

A *man* szó azonban nem mindig működik úgy, mint egy névmás szinte üres, de kissé erőteljesebb helyettesítője, időnként a *hím* szinonímájának tekinthető, akkor, amikor szembenáll a *woman* szóval, vagy valamilyen szexuális kontextusa van. Mindkét esetre találunk példát Sherwood Anderson *Az Isten hatalma* című művében (GRIMAUD, 1986a) s különösen kiugróak Robin Cook *Kóma* című regényében, ahol Zsuzsanna D'Ambrosioval harcol. D'Ambrosio esetében azt kell kiemelni, hogy ellenfél, s nem azt, hogy férfi, ugyanakkor a *man* (*férfi*) használata elősegíti a szöveg koherenciáját, mivel a bekezdés D'Ambrosio szexizmusát emeli ki;

(Zsuzsa) ott állt, s egy pillanatilag azt hitte, hogy D'Ambrosio eszméletlen. A *férfi* azonban felhúzta térdét, s térdelő helyzetbe került. Ránézett Zsuzsannára s törött bordája ellenére elmosolyodott.

„Szeretem őket..., mikor visszaütnek” mormogta összeszorított fogai között (241. o.).⁷

A *Tom Tit Tot* szóbeli történetben, mely a *Rumpelstiltskin* egy változata (lásd 5. lábjegyzet) csak az ördög szólítja meg a *lányt*, mint *nőt*. S mindkét esetben világos, hogy úgy utal rá, mint nemileg érett objektumra. Idézem végső kommentárját egy angol nyelvjárásban, mielőtt a hősnő legyőzi az ördögöt, azzal, hogy megmondja nevét (BRIGGS, 1970, 539. o.).

„Take time, *woman*”, that (he/it) says; „next (wrong) guess an' (and) you're mine.” An' that stretched out, that's black hand at her.

„Gondolkozz, asszony” mondta; „még egy rossz próba, s az enyém vagy”. S kinyújtotta azt a fekete kezét a lány felé.

Röviden tehát, a névmásoknak általában az a tiszta szerepük, hogy egyedileg kiemelnek egy referenst — ezt meg tudja valósítani a zéró visszautalás vagy a névmás elhagyása is. (Így például a Descartes szövegben az *and asked* és *and vanished* állítmányok esetében.) Másodszor, bár elszigetelten a hangsúlyos, nyomatékos *she* vagy *he* szerepelhetnek olyan funkcióban mint a *man* (gondoljunk Rider Haggard *She* című művére s az *Elle* és *Lui* című francia magazinokra) írott történetekben a *the man* és *the woman* az általános *alap értelmezések*, ha valami többre van szükségünk egy névmásra. Talán nem véletlen, ebből a szempontból, hogy a nemtelen *the person* (személy) nem elfogadható: a nem és a nyelvtani nem alapvető jelentőségű az élet és a történet szempontjából egyaránt, s ha megfelelő gyorsan akarjuk értelmezni a később jövő szöveget, legtöbbször azonnal szükségünk van a nemmel kapcsolatos elvárások mozgósítására.

1.2.4. „A filozófus” és más specifikus leírások

A Descartes történet túl rövid ahhoz, hogy egy olyan közbülső szintű utalásra is szükség lenne, mint a „*man*”. Az osztályozó kifejezés helyett olyan leírást lehet alkalmazni, mint például a *filozófus*. Az ilyen specifikus leírások képesek összekapcsolni azt a két szerepet, melyet mind a tulajdonnevek, mind a specifikus leírások hordozhatnak: a referencia (azonosító) és az attributív (leíró) szerepeket (ALGEO, 1973, 31–32. o.). A határozott leírások használata a megnevezett személy legrelevánsabb

kontextuális dimenziójára való összpontosítást teszi lehetővé. Így módot ad legalább négy jelenségtípusra:

- fókuszváltásra;
- odafigyelésre, a szótári kapcsolatokra, vagy általánosabban a szemantikus koherenciára (WERTH, 1984, 60. o.);
- a tulajdonnevek nem használatára (kerülésére vagy irrelevenciájára);
- a leírás, mint retorikai eszköz használatára (perifrázis).

(1) *A makro vagy mikro hangsúly eltolódások*, a hősök szerepére, személyiségére vagy kapcsolataikra vonatkozóan gazdaságosan megvalósíthatóak specifikus leírások révén, azok kettős, referenciális és attributív szerepének köszönhetően. Az *Isten hatalma* című műben az *alsónemű készítő lány*, az *ő lánya*, a *felesége*, s csak a fordulópontonál Sarah Hartman használata mindig sikeresen referál Mrs. Hartmanra, de kifejezi a novella, különböző pontjain előtérbe kerülő különböző szerepeket is (GRIMAUD, 1986a, 573. o.).

(2) *A fogalmi koherenciával* összefüggő megfontolások különböző szerepet játszanak. Világos, hogy amikor az alsónemű gyárossról volt éppen szó, s ezután az *ő lánya* kifejezést választjuk – vagy a *Tom Tit Tot*-ban a férje helyett a *Király* kifejezést, ez megerősítheti a lexikai kapcsolatokat vagy a szemantikai koherenciát (általában a *Király* a hatalom hiperbolája), sőt a konnektivitás többé kevésbé meg is kívánhatja ezt. Ám azok a használatok, amelyeket kiemelnek, éppenséggel már előfeltételezik az imént említetteket. Anderson novellájában a *woman* és *man* ismétlődő szembeállítás megkérdőjelezhetően a nemi keretben kapcsolja össze a két szereplőt: hogy egy protestáns papot férfinak neveznek, jelentőssé válik ebben az összefüggésben. A *man* akkor kapja meg ezt a jellegzetességet, mikor a Kate Swift-re való utalás erotikussá válik:

... Kate Swift megijedt. A szomszéd szobában elaludt egy lámpa, és a *várakozó férfi* egy üres ágyra meredt. Aztán szemei előtt egy *meztelen nő* vetette magát az ágyra.

A *Germinal*-ban az első fejezet vizsgálata arra mutat, hogy a lexikai mezőn belüli kohézió a fogalmi koherencia következménye. Bonnemort-ra, aki a bánya egyik kocsisa, úgy utal a szöveg, mint egy *kocsisra*, amikor a munkájáról beszél vagy mikor azt végzi. Mikor vért köhög, akkor mint az *öreg*-re utal rá a szöveg, és végeredményben akkor is, amikor öregesen emlékeit hozza elő. Előzetes elemzések alapján azonban azt mondhatjuk, hogy itt egy másik stratégia is előkerül, mely a bekezdés koherenciájával és az *elbeszélő nézőpontjával* függ össze: bár az elbeszélő a hőst Etienne Lantier-t nevezi, az utóbbi bizonyos feltételek mellett jobban szereti az *öreg* és a *fiatalember* szembeállítást. Így jut el a *Germinal* témája (*germináció, szaporodás*) *szempontjából* releváns *szembeállításhoz*, a *szöveg belső összefüggéseire* és *valószínűleg az igényelt változatosság*hoz. Ami elszigetelt körülmények között szabad változatnak tűnik, az a szövegvilág létrehozása s állandó felfrissítése során vagy a műfaj, vagy a korszak, vagy a szerző jellemzőjévé válhat, és a szöveg preferenciáinak mintázatát nyújtja.

(3) A specifikus leírások elősegíthetik, hogy kiiktassuk a tulajdonnevek használatát. Kultúrákat összehasonlítva ez a jelenség gyakran tapasztalható korábban (GRIMAUD, 1986a) a magyar novellák elemzése kapcsán már utaltunk is rá. Történelmileg is ez a helyzet, mint ahogy például Francois RIGOLOT (1977) be is mu-

tatja, amikor személynevek megjelenését elemzi francia novellákban. Ugyanígy a szóbeli elbeszélés a *Tom Tit Tot* csak rokonsági neveket (*lány*), osztályozókat (*asszony*), címet (*a király*) tartalmaz, és dominánsan névmásokat — ez utóbbiak igen jellemzőek a szóbeli elbeszélésekre. Ebben az adott történetben a személynevek teljes hiánya, kivéve *Tom Tit Tot*-ot, kiemeli Tom titkos nevének jelentőségét. (Más változatok itt megnevezik a szereplőket.)

(4) A leíró utalások kiterjeszthetők egy retorikai alakzattá, *perifrázissá*. Sherwood Anderson *Az Isten hatalma* című munkájában gyakran alkalmazza ezt az alakzatot (GRIMAUD, 1986a). Felvethető azonban, hogy nehéz eldönteni, mikor válik csak szó-járássá egy leíró utalás alkalmazása: a hosszúság nem szükségszerű kritérium, hiszen ezek a gondolatok bonyolultságától és a kontextustól függenek (amely erősen motivált). Az *Isten hatalma* alábbi központi részében azonban a Curtis Hartman-ra történő utalás kissé furcsa:

Egy végső sírásrohamban (Kate Swift) végül felébredt, s annak a férfinak a jelenlétében, aki várakozott, hogy lásson és gondolkozzon, a bűnös asszony imádkozni kezdett.

A bűnös asszony és az imádkozni kezdett közötti szembeállítás itt alapvető jelentőségű és közvetlen, míg az utalás Hartman tiszteletesre rendkívül hosszú. Ez azonban önmagában nem szükségszerűen probléma (WERTH, 1984, 112–113. o.):

John Stonehouse közlegény ma éjjel egy ausztrál börtöncellában ült... Egésznapos dráma volt ez a szökevény közlegény számára... a közlegény szenvedélyesen érvelt ...aztán a férfi, aki az 1960-as években Nagybritannia posta-igazgatója volt átvette magát a repülőgép kijáráthoz... (*The Times*, 10. 6. 75.)

Az Anderson novellában az említett főnévi csoport szintaktikailag is különös: magam nehezen vettem első olvasásra észre, hogy az első tagmondatnak vége van a *gondolkodni* szó után. A perifrázis ezen definíció mellett a referencia használatának nem szerencsés esete volna. Hozzá kell azonban tennünk a műfajt, a korszakot és/vagy a szerző preferenciáit: nyilvánvaló, hogy Anderson nyelvhasználatában jellemző a leírások preferenciája, s ez motiválja elbeszélőjének mint történetmondónak az azonosítását. Tulajdonképpen a novella fordulópontjának jelölésévé válik (GRIMAUD, 1986a).

1.2.5. „Monsieur Descartes” és a zéró anafora

A névmási visszautalást, az osztályozó visszautalást (*az asszony*) és a leíró visszautalást (*a filozófus*, de beleértve az olyan címeket is, mint *a királynő*) követi az utolsó két lehetőség: a zéró visszautalás, és — vagy címmel, vagy anélkül — a hős valamelyik vagy összes nevének használata. Utalásnál, akárcsak megszólításnál, lehet azt használni, hogy *Monsieur Descartes*. Ha mint elbeszélő, ezt a megoldást választanám, ez Descartes kortársává tenné, mivel — legalábbis a franciában — az ilyen használat, kivéve a királyokat, élő személyekre korlátozódik. Angolban tulajdonképpen elfogadott a cím névvel való használata, bár a *Sír* önmagában is megáll. A franciában — igaz, hogy a nyelvtanok nem ezt mondják — a szolgáltató iparban a megszólításokban a nevet is kimondják (nem azt mondják pusztán, hogy *Monsieur*, hanem azt, hogy *Monsieur Grimaud*) annak érdekében, hogy bizonyítsák, értékesnek tartják az ügyfelet, akinek érdemes emlékezni a nevére. Ennek köszönhető a *Monsieur Descartes* használata mind a francia, mind az angol szövegben.

Végül az angol változatban hiányzik a névmás, ami az „és eltűnt” utolsó mondatot végzetszerűvé teszi. A franciában a gondolatmenetet meg kell fordítani: bár, akárcsak az angolban, itt is érvelhetünk amellett, hogy a rövidség zárttá teszi a dolgokat, a hatás nagyobb a tényleges változat révén, ahol szerepel a névmás („Et il disparut”). Ezzel a kissé impresszionisztikus érvvel zárom elemzésemet, hangsúlyozva, nemcsak azt, hogy a névmási anafora hatása kultúra és nyelvfüggő (GRIMAUD, 1986a, 569. o.), hanem azt is, hogy megfigyelhetők itt bizonyos tendenciák, s hogy a névmás elhagyása nem pusztán szintaktikai kérdés. Ahogy Ronald LANGACKER (1987, 39–40. o.) hangsúlyozza, ezeknek a választásoknak a kognitív nyelvten keretében alapvető szemantikai jelentőségük van.

1.3. Az anafora további használatai történetekben és szövegekben

Az anafora mint visszautalás legalább annyira antropológiai és a közös pragmatikai célokkal kapcsolatos kérdés, mint amennyire szintaktikai probléma, ha ezt az utóbbi terminust a hagyományos kizáró értelemben használjuk. Öt problémát fogok itt megemlíteni: Először egy leírás egyidejű vagy kettős használatának két fajtáját (*man* és *the minister*), vagyis a *férfi* és a *lelkész*; a névhasználatot, mint azt elbeszélések keret adó eszközét; s az etnikai nevek használatát, mint bevett osztályozót. Végül amellet fogok érvelni, hogy a visszautalást legjobb úgy kezelni, mint pszichológiai nyomon követő eszközt, mind a szöveg produkálója, mind a hallgató számára.

(1) A „*man*” kétféle használata: a „*man*” szót lehet általában az emberekre és specifikusan a férfiakra használni.* Ha például azt mondjuk, hogy a *Neandervölgyi ember* vadász volt, ezt használhatjuk semleges vagy kettős értelemben; utólag észrevesszük azonban, hogy csak a hímekeket jelentette, ha az a mondat követi, hogy *A neandervölgyi asszonyok növénytermesztéssel foglalkoztak*. MOULTON (1981, 107. o.) arra a következtetésre jut, hogy:

Bár a *he* és a *man* szavak bizonyos szempontból a jelöletlen melléknemekhez hasonlóan viselkednek (például a *magas*, vagy a *hosszú* szóhoz hasonlóan), a kettős szerepük, melynek megfelelően nemi szempontból specifikus vagy semleges kifejezések is, olyan kétértelműségeket tesz lehetővé, melyek a jelöletlen melléknemek kettős szerepeinél (a *magas* utalhat az egész skálára, de annak a felső végpontjára is) nem lehetségesek.

Kognitív szempontból mint Moulton bebizonyítja, a *man* nem tiszta semleges kategóriaként működik; elősegíti a nemekkel szembeni megkülönböztetéseket — ez nem lépne fel, ha a nyelvten elszigetelhető lenne a szemantikától vagy a pragmatikától és a legtöbb összefüggésben a *man* nem lenne egyenértékű a hímmel.

Ennek következtében vannak olyan bevett helyzetek, ahol a *man* nem jelentheti „a nőt”, bár a nyelvten ezt lehetővé tenné, mint Zola *Germinal*-jának kezdő mondatában; ahol arról van szó, hogy *egyetlen ember* ment az úton.

A *man* nem jelenthet *személyt*, mivel pragmatikus szempontból nevetséges lenne, ha azt mondanánk, hogy „... and this man was a woman called...” (... s ez az ember egy nő volt, akit úgy hívtak...). A nemekre összpontosító társadalomban a *man*

*Bizonyos nyelvi változatokban a magyarban is ez a helyzet az *ember* szóval.

gyakorisága pontosan annak köszönhető, hogy szemben a *személy* kifejezéssel, *nem* semleges nemi szempontból.

(2) Elbeszélési anacoluton: Anderson *Az Isten hatalma* című művében a *lelkész* kifejezést az egyik helyen a szerző általánosan a lelkészekre használja, és Curtis Hartmanra, aki egy adott időben betölti ezt a funkciót:

A presbiteriánus templom némileg felülmúlta Winesburg több templomát. Nagyobb és impozánsabb volt, s *lelkészét* jobban megfizették. Saját kocsija is volt, s nyári estéken időnként kikocsizott a feleségével...

Én nem vagyok teljesen tisztában ennek a szóhasználatnak a történetével, a XIX. századtól fogva azonban bevett. A bekezdés eleje a templommal foglalkozik egészen addig, hogy: *lelkészét jobban megfizették*; gyorsan kikövetkeztethetjük azonban, hogy ez a kifejezés Curtis Hartmanra magára is utal. Ez az áthidaló feltevés teszi lehetővé, hogy az elbeszélő könnyedén áttérjen a következő mondatban arra, hogy kocsija volt. A bekezdés vége már pusztán Curtis és Sarah Hartmanra utal és nem általában a presbiteriánus lelkészekre.⁸

(3) *Az leírás, mint keret adó eszköz*: A leírás használható arra is, hogy egy epizódot elkülönítsük egy elbeszélő szövegen belül. A *Tom Tit Tot* című elbeszélő történetben az első megnevezési szekvencia során van egy epizód, amikor a feleségnek ki kellene találnia Tom nevét. Ezt az epizódot a *férje* – így van megnevezve a történetben – távozása és megérkezése keretezi, az epizódon belül pedig több nem visszatérő nevet is kap *az elbeszélőtől* az ördög. Más szóval a királyt sosem nevezi a történet újra *férjnek*. Az epizódon belül az ördögöt *kisöregnek* vagy *őnek* nevezi a történetmondó, míg korábbi és későbbi bekezdésekben a pejoratív *az* utalást kapja, illetve olyan leírásokat, mint „az a kis *fekete* dolog”.

De BEAUGRANDE és COLBY (1979) a *Tom Tit Tot* történetről szólva rámutat arra, hogy itt egy nagyon kidolgozott műről van szó, ezért munkahipotézisként talán feltételezhetjük, hogy a sajátos nevek használata itt nem véletlen, hanem az egy epizódon belüli koherencia biztosítását szolgálja. Ugyanakkor, bár a nevek mint keretet adó eszközök vagy (FOX, 1988) kifejtésében átmenet jelzők használata olyan kognitív stratégia, melynek gyakoriságát és megoszlását tovább kell még vizsgálni, az nyilvánvaló, hogy elbeszélő szövegeknél, ahol jobban támaszkodunk formulákra és a rövid távú tervezésre, ez az eljárás kognitív szempontból megfelelő (OCHS, 1979) s jól értelmezhető a társalgás interakciós elemzésében annak gyakori keret és szerep váltásai szempontjából (MATHIOT, 1978; EMIHOVICH, 1981).

(4) *Műfaj-specifikus leírások*: vannak olyan határozott leírások, melyek jellegzetesek, például serdülő fiúk számára készült regényekben. Amikor például valamilyen nemzetközi bonyodalomról van szó, a szereplőket nemzeti hovatartozásukkal azonosítják, még akkor is, ha az adott kontextusban erre nincs külön szükség. Henri Vernes franciául író belga szerző például Bob Morane sorozatában a hőst mint *a franciát* azonosítja, skót partnerét pedig, mint *a skótot* vagy *a jóságos óriást*. Ebben az összefüggésben az egyik lehetséges alapeszoroló nem *a férfi*, hanem *a külföldi* szó.

Nemzet jelölők használata saját nevekkal jellegzetes eszköz a nemzetközi sportról szólva, még akkor is, ha a játékosok nem saját országukat képviselik (mint például a profi teniszben). Mivel a látványsportok egyik célja a presztízs elérése, a cso-

porton belüli kohézió növelése s a helyi vagy nemzeti fölény igazolása, logikus, hogy a jelölők politikai utalásokként is feltűnnek.

(5) *A visszautalás, mint nyomon követő eszköz*: Az olyan kifejezések, mint „keret alkotó eszköz” vagy „átmenet jelölő”, szöveg, és nem szövegprodukáló orientált jellemzések. Ily módon homályban hagynak egy fontos kérdést: miért jelennek meg az ilyen eszközök vagy jelölők? A megértéshez nincs rájuk szükség, ha hiszünk abban, hogy milyen kevés figyelmet szentelnek nekik az olvasók, s mennyire nehéz számukra annak bizonyítása, hogy miért éppen ezt a jelölőt használta az író.

A narratívumok megértésében — s a legtöbb alkalmi történetmondó számára — előadásában különleges helyzete és szerepe van a specifikus leírásnak. Ezért olyan nehéz jó történetmondóvá és az „elegáns variáció” hozzáértő kezelőjévé válni. Jó elbeszélőknél azonban ezek az eszközök a *produkción* során alkalmazott feldolgozási stratégiák *felszíni jelei*. Ezek segítik az elbeszélőt abban, hogy az epizódokat *úgy kövesse nyomon*, hogy összhangban legyen azzal, amit de BEAUGRANDE (1982) a nyelvi *megértés* folyamat modelljeinek nevez.

Röviden, a visszautalások *nyomon követő eszközei*, eljárások arra, hogy a szövegvilágot állandóan felfrissítsük: ebben a távlatban tautologikus azt mondani, hogy a névmási és főnévi visszautalások párhuzamosan változnak az általuk elindított szempont és cselekvésváltásokkal. Lehetnek azonban a szövegben sajátos hatásaik is, melyek azzal kapcsolatosak, hogy bekezdésekre bontják a történeteket, s így elkülöníthető mikroepizódokat hoznak létre (lásd FOX, 1988 ehhez hasonló álláspontját).

1.4. A kognitív modellek és a visszautalás

A *lelkész* kettős szövegbeli szerepéhez hasonló jelenségek, valamint a visszautalásnak a műfajtól és a résztvevőktől függő produkciós és/vagy megértési nyomon követő eszközként működése, továbbá az olyan példák, mint az alant következő kettő WERTH (1984) munkájából, arra utalnak, hogy a visszautalás különösen jó jelölő egy szöveg-érzékeny (GIVÓN, 1979) vagy kognitív nyelvten (LANGACKER, 1987; LAKOFF, 1987) keretében történő kezelésre. Az első példa a laza utalásnak tipikus példája, melynél egy olyan rendkívül gyakori következtetésre van szükség, hogy ezt rendszerint észre sem vesszük. Ha azonban PIAGET (1951) a haza fogalmára vonatkozó kutatásait extrapolálhatjuk, ezek a következtetések meglehetősen későn sajátídnak el. WERTH (1984, 173. o.) a következőket írja:

Stoner úgy képzelte, hogy messze távol Afganisztánt látja, ahol a *helyi törzsek még mindig* függetlenségükért harcoltak, ahogy *ők* Nagy Sándor seregei ellen is harcoltak (Ben Bova).

(Wert azután a következőképp kommentálta ezt):

Az *ők* ... szót úgy kell olvasni, mint „megfelelőek a időben (az annyit jelent, hogy régebben, vagy közelebből Nagy Sándor idejében). Az *ők* névmás más szóval idővel, és talán mással nem is elválasztott két világ közötti áthidalásként szerepel.

Bár Werth ezt a példát a lehetséges világok terminusában próbálja meg kezelni, s nem abban a keretben, hogy „a referencia vagy a jelentés azonos”, szerintem a „hegyi törzslakók” esetét még bonyolítja az a tény, hogy leírással van dolgunk. Ha az utalást tulajdonnévvel cseréljük fel, például azzal, hogy *az afgánok*, a Wert által elvetett válassz elfogadhatóvá válik: általában élünk azzal az elképzeléssel, hogy a nemzeti azonos-

ság egyszerre történelmi és idői, úgyhogy az *afgánok* mint politikai és etnikai entitás áthidalja a teret és az időt. A mai afgánok a csoport mint egész pusztá megjelenései. A leírásokat vagy tulajdonneveket könnyebb tehát úgy kezelni, ha meglehetősen nagy ismeretcsomagokat alkalmazunk, olyanokat, amiket LAKOFF (1987) eszményített kognitív modelleknek nevez.

Második példájában WERTH (1983, 178–179. o.) lehetővé teszi, hogy kapcsolatot találjunk az elbeszélés és a diszkurzus jelenségek között általában. Olyan fogalmakat állít előtérbe, melyeket a *Tom Tit Tot* kapcsán tárgyaltunk, közelebből a nyomon követő eszközök szerepét vagy olyan „szövegszerkezeti függvényeket...”, amelyek új alszerepek kezdetét jelzik. Más szóval, amit korábban specifikusan mint narratív eszközt kezeltünk, az lényegében általános szövegszerkezeti jelenség. Werth szövege rádióbeszélgetés Virginia Woolf: *A világító toronyhoz* című munkájáról:

... a világítótorony fallikus embléma, s James, a fiú, a kisfiú, aki olyan, mintha szeretne a világítótoronyhoz menni, állandóan frusztrálódik...

Werth ebben és a szöveg későbbi részeiben „egy korábbi téma újra behozatalát látja”. Azért jelenik meg másodszor is a *világítótorony* az *oda* helyett, mert a természetes beszélgetés során a rossz kezdetek és a számos szövegrontás révén könnyen elvész a szöveg fonala. Különösen igaz ez a rádióközvetítésekre, ahol a beszélgetést ismeretlen harmadik személyek „hallgatják ki”, akik nem kérhetnek ismétlést (CLARK és CARLSON, 1982; CLARK, 1986).

A visszautalások szöveg nyelvtenát mindezek következtében a legjobb talán széles kognitív perspektívából kezelni, amelyben a szintaktikai kérdések egy pszichológiai (pragmatikai) távlatban kapnak helyet, mint például Herbert Clark pszicholingvisztikai elmélete a kölcsönös ismereteken alapuló határozott referenciáról. CLARK és MARSHALL (1981, 44. o.) az anafora választásnak egy hajlékony kognitív preferencián alapuló felfogását (WILKS, 1980) használják az anafora választás szigorú szabályok irányította elképzelése helyett (FREDERIKSON, 1981):

CHAFE (1974) amellett érvelt, hogy a névmások referenseinek a hallgató tudatában az adott ponton, „a színen kell jelen lenniök a társalgás során. Ha ez a helyzet, akkor a névmások használatával kapcsolatos feltételek közvetlenül bekapcsolódnak a felidézhetőség és a lokalizálhatóság feltevésével. Ha a referensek felidézhetőek vagy lokalizálhatóak a közvetlen emlékezetben, szembeállítva ezt a hosszú távú emlékezettel, a beszélő névmást alkalmazhat, máskülönben viszont nem.

A határozott leírások szintén beilleszkednek ebbe a keretbe. Az e felfogás által képviselt epizódikus emlékezeti szerveződés és nyelvi működésről alkotott kép alátámasztja a nyelvnek és a megismerésnek egy általánosabb megközelítését, s szükséges olyan jelenségek értelmezéséhez, mint amilyenek az életrajzi keretek elbeszélő szövegekben s az életben. CLARK és MARSHALL (1981, 56–57. o.) a következőképpen vonják le következtetéseiket (vö. SCHANK, 1982; CONWAY, 1987):

Összefoglalva tehát, az emberi emlékezetnek olyan szerveződésének kell lennie, hogy általa képesek legyünk hozzáférni azokhoz az adatokhoz, melyek a kellő referenciát biztosítják. Ez azt sugallja, hogy emlékezetünkben jelentős személyes élményeinkről kell legyen egy napló. Ez a napló keresztutalásokat tartalmaz egyfajta enciklopédiára, mely egyrészt a tartalom szerint szerveződik, másrészt aszerint, hogy mely közösségek birtokolják ezt a tudást. Mindez azt is sugallja, hogy az emberek szelektíven hozzáférnek ahhoz az információhoz, mely egyes beszélgető partnereik rendelkezésére áll. Modelljük van arról, hogy mi van a másik ember fejében, olyan modelljük, melyet a korábbi kapcsolatok alapján ala-

kíttottak ki, s melyet állandóan felfrissítenek beszélgetés közben. Ez a modell teszi lehetővé, hogy az emberek oly gyorsan s pontosan értsék meg az utalásokat.

Összefoglalva: Ritka eset az, hogy kommunikációs aktus során a referencia aktusa egyszerű lenne. Amikor emberekre utalunk, vagy megszólítjuk őket, állandóan kölcsönös, személyes és/vagy társadalmi ismeretek kontextusában tesszük ezt. Még ha paradox is az, hogy az elbeszélésbeli névadást kevésbé vizsgálták a poétika művelői (mivel ezt a kérdést elfedte az irodalmi névtan felfedezése a hősök és színhelyek tulajdon neveinek szimbolikus jelentéséről, mindazonáltal az írók és valószínűleg az olvasók általában sokat megértettek abból, amit nem tudtak explicitté tenni.

(Pléh Csaba fordítása)

Jegyzetek

¹ Köszönetemet szeretném nyilvánítani Pléh Csabának az Eötvös Loránd Tudományegyetemről, Gil Chatin-nek az Indiana Egyetemről, valamint Andrea Levitt-nek a Wellesley Collegeből, akik dolgozatom egy korábbi változatát olvasták. Az irodalmi névkutatásra való hivatkozások megtalálhatók GRIMAUD (1986a; 1987); a humán és társadalomtudományokban a személynevek szerepéről lásd LAWSON (1987) bibliográfiáját.

² A kérdés természetesen szövegtípus függő, de ismeret függő is. Az amerikai újságok az olyan személyeket, akikről feltételezik, hogy az olvasók nem ismerik őket, nem névvel, hanem hivatásbeli címükkel említik; a neveket csak magában a cikkben hozzák elő, s nem a címben. Bizonyos esetekben televíziós híreknél a tulajdonnevet meg sem említik: ez történt újabban, amikor Georges Besse-t, a francia állami Renault autógyár igazgatóját terroristák megölték. Az egyik amerikai hálózat csak funkcióját említette meg, nevét nem. Lakoff kanonikus sorrendje a tulajdonnév, aztán a leírás, majd a névmás sorrend talán érvényes az újságokban említett jól ismert közéleti személyekre. Egy nagyszerű vizsgálatra a névhasználatról a francia újságokban lásd BONNAFOUS (1985) munkáját.

³ A történet francia változatát egy francia nyelvórára készülve rögzítettem. Az utóbbi néhány évben mindkét változat némileg módosult. Mivel többször dolgoztam rajta, a vicc a generatív nyelvtani mód mesterséges példáira emlékeztet. Célja azonban elsősorban didaktikus. Nem érvelem alátámasztására, hanem illusztrálására használom csupán.

⁴ Ez gyakran nem így van amerikai éttermekben, ahol a pincérnő olyasmiket mondhat, hogy: „Jónapot, Helén vagyok. Mai specialitásunk...”, s itt a vendég a pincérnő keresztnévét gyakran a blúzára tűzött névtábláról is megtudhatja.

⁵ A *Tom Tit Tot* egy lusta fiatalasszonyról szól, akit egy herceg vesz feleségül azzal a feltétellel, hogy házasságuk első évfordulójára nagy mennyiségű fonalat fon. Bezárják egy szobába, s sikerül megoldania a feladatot az ördög segítségével, aki cserébe azt kéri, hogy találja ki a nevét. Ha a kijelölt terminus végére ezt nem teszi meg, az övé lesz. BRIGGS (1970) ismerteti ezt a történet változatot, s BEAUGRANDE és COLBY (1979) elemezték.

⁶ Nem ez azonban a helyzet, mivel a *man* a jelöletlen semleges forma *nem* semleges a legtöbb olyan helyzetben, melyeket semlegesnek tételezünk.

⁷ Az idézet FOX (1988) munkájából való.

⁸ Fordított jelenséget használt Flaubert: nem választ „az interaktív elbeszélés és az egyedi szféra között” (DEBRAY-GENETTE, 1971, 46. o.), hanem az egyedi nyilvánvalóan egyszerű eseményeket írja le, de eközben nem befejezett igeidőt használ, amit szokásos ismétlődő cselekvésnél alkalmaznak. Önmagában az nem szokatlan, hogy ennek révén egy egyedi esemény sok hasonló

jelenetet képvisel (ez a befejezetlen igeidő használatának célja); az az érdekes, hogy Flaubert ezt úgy alkalmazza, hogy különösen hatékony elbeszélő technikává teszi azzal, hogy egyszerre van itt közvetlenséget és sajátos általánosítást fejez ki.

Irodalom

- ALGEO, J., 1973, *On Defining the Proper Name*, University of Florida Press, Gainesville, FL.
- BONNAFOUS, S., 1985, De „M. Francois Mitterrand” „Tonton”. Ou les variations significatives d'une désignation, *Cahiers de Lexicologie*, 46, 1–25.
- BRIGGS, K.M., 1970, *A Dictionary of British Folk Tales*, Indiana University Press, Bloomington.
- CLARK, H.H., 1986, What is Said to Whom: A Rejoinder. *Language*, 62, 518–529.
- CLARK, H.H. and CARLSON, T.B., 1982, Hearers and Speech Acts, *Language*, 58, 332–373.
- CLARK, H.H. and MARSHALL, C.R., 1981, Definite Reference and mutual knowledge. In: JOSHI, A.K., WEBBER, B.L. and SAG, I.A. (eds), *Elements of Discourse Understanding*, chap. 1. Cambridge University Press, Cambridge, MA.
- de BEAUGRANDE, R. and COLBY, B. 1979, Narrative Models of Action and Interaction, *Cognitive Science*, 3, 42–66.
- de BEAUGRANDE, R., 1980, *Text, Discourse, and Process*, Ablex, Norwood, NJ.
- de BEAUGRANDE, R., 1982, General Constraints on Process Models of Language Comprehension. In: LE NY, J.F. and KINTSCH, W. (eds) *Language and Comprehension*, 179–192. North Holland, Netherlands.
- DEBRAY-GENETTE, R., 1971, Du mode narratif dans les Trois Contes (de Flaubert), *Littérature*, no. 2, 39–62.
- EMIHOVICH, C.A., 1981, The Intimacy of Address: Friendship markers in Children's Social Play, *Language in Society*, 10, 189–199.
- FOX, B., 1988, Anaphora in Popular Stories: Implications for Narrative Theory, *Empirical Studies of the Arts*, 6.
- FREDERIKSON, J.R., 1981, Understanding Anaphora, *Discourse Processes*, 4, 323–347.
- GRIMAUD, M., 1986a, „Magyarország fővárosa” vs. „Budapest”: A szövegbeli visszautalás és a tulajdonnevek működése elbeszélő szövegekben, *Pszichológia*, 6, 4, 561–591.
- GRIMAUD, M., 1986b, French Poetics, *Semiotica*, 58, 151–184.
- GRIMAUD, M., 1988, Discourse anaphora and the functioning of proper names in narrative. In: MARTINDALE, C. (ed), *Psychological Approaches to Literary Narratives*, (Papers in Text-linguistics Series). Helmut Buske, Hamburg.
- LAKOFF, G., 1987, *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*, University of Chicago Press, Chicago, IL.
- LANGACKER, R., 1987, *Foundations of Cognitive Grammar*, Stanford University Press, Stanford, CA.
- LAWSON, E.D., 1987, *Personal Names and Naming, An Annotated Bibliography*, Greenwood Press, Westport, CT.
- MARSLÉN-WILSON, W., LEVY, E., KOMISARJEVSKY TYLER, L., 1982, Producing Interpretable Discourse: The Establishment and Maintenance of Reference. In: JARVELLA, R.J. and KLEIN, W. (eds), *Speech, Place, and Action, Studies in Deixis and Related Topics*, 339–378, NY: Wiley, New York.
- MATHIOT, M., 1978, Toward a Frame of Reference for the analysis of face-to-face interaction, *Semiotica*, 24, 199–220.
- MOULTON, J., 1981, The Myth of the Neutral „Man”, In: VETTERLING-BRAGGIN, M. (ed) *Sexist Language, A Modern Philosophical Analysis*, Rowman and Littlefield, Totawa, N.J.
- NAUTRÉ, S., 1977, *Le nom en droit comparé*, Peter Lang, Frankfurt am Main.
- OCHS, E., 1979, Planned and Unplanned Discourse. In: GIVON, T. (ed), *Syntax and Semantics*, Vol. 12, 51–80. Academic Press, New York, NY.
- RIGOLOT, F., 1977, L'Emergence du nom propre dans la nouvelle: Des Périers onomatourge, *MLN*, 92, 676–690.

SCHANK, R., 1982, *Dynamic Memory*, Cambridge University Press, Cambridge, MA.

WERTH, P., 1984, *Focus, Coherence, and Emphasis*, Croom Helm Ltd, Beckenham, England.

MICHEL GRIMAUD

SPINNING NAMES

Reference and Preference in Narratives

In modern fiction proper names play an obviously important role. This article provides a comparative description of some major issues concerning the five kinds of possible placeholders for the proper name slot in utterances: proper names; specific descriptions; classifiers (the woman); pronouns; zero anaphora. The discourse processes involved are illustrated through the analysis of a bilingual joke (English and French) and by reference to Emile Zola's *Germinal* and Sherwood Anderson's „The Strength of God“. Moreover, some of the psychological implications of those various choices were investigated by having 25 students comment on their preferences for one of three versions of Anderson's short story: a proper name-only, a description-only, and the mixed original version. The students' tacit principles of narrative point to sociocultural influences on preference for names and the production and reception of stories.